КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ КУЛЬТУРИ

на правах рукопису

ЛАЗОРЕНКО ЮЛІЯ ІВАНІВНА

# БІБЛІОГРАФІЯ 1941 - 1945 РОКІВ ЯК ДЖЕРЕЛОЗНАВЧА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ПЕРІОДУ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

05.25.03 - Бібліотекознавство і бібліографознавство

**АВТОРЕФЕРАТ**
дисертації на адобуття вченого
ступеня кандидата історичних наук

Київ - 1995

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі бібліографознавства і інформаційних ресурсів факультету бібліотечно-інформаційних систем Київського державного інституту культури

Науковий керівник - кандидат історичних наук, професор
Вабич Василь Степанович

Офіційні опоненти - доктор історичних наук, професор
Калакура Ярослав Степанович
кандидат педагогічних наук, доцент
Геращенко Михайло Васильович

Провідна установа - Київський державний педагогічний університет ім. М.Драгоманова

Захист відбудеться 28 червня 1995 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої ради К 01.34.01 при Київському державному інституті культури за адресою:
252133 м.Київ - 133, вул.Щорса, 36, ауд.209

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського державного інституту культури (м.Київ, вул.Щорса, 36)

## І. Загальна характеристика роботи

Актуальність дослідження. Успішний розвиток історичної науки в Україні значною мірою залежить від повноцінної джерелознавчої бази історичних досліджень. В процессі національно-державної розбудови суверенної України, духовного відродження українського народу, піднесення його історичної свідомості, гострою соціальною потребою стало вивчення історії України, позбавленої штучної політизації, заідеологізованості, кон'юнктурних спекуляцій.

Реалізація цього завдання є неможливою без грунтовного переосмислення усього історичного шляху українського народу, відображення історичних реалій в наявних джерелах, їх публікації та використання у вітчизняній історіографії.

Це певною мірою відноситься й до періоду Великої Вітчизняної війни, участі в ній українського народу. Велика Вітчизняна війна в контексті українських проблем та інтересів, належить до найбільш сфальсифікованих періодів новітньої історії України. Штучно заідеологізована, чітко підпорядкована марксистсько-ленінській доктрині, в її сталінському /а згодом - хрущовському, брежнівському/ варіанті, існуюча концепція історії Великої Вітчизняної війни, довгий час цілковито була пристосована до політичної кон'юнктури, а тому базувалась на умовчаннях, напівправді чи деформаціях історичної правди.

Цьому сприяв і закритий доступ не лише до архівних матеріалів, в яких висвітлення подій відповідало реальній дійсності, але й літературних і бібліографічних джерел воєнного періоду, які потрапили до фонду спеціального зберігання найбільших бібліотек країни, так званих "спецхранів". Закордонні видання, які більш правдиво висвітлювали

події війни, зокрема, праці української діаспори, також були недоступними. Об'єктивному висвітленню історії України досліджуваного періоду водночас перешкоджали цензурні перепони адміністративно-ідеологічного контролю та відсутність повноцінної джерелознавчої бази.

В сучасних умовах демократизації і гласності, відкритого доступу до заборонених раніше архівних та бібліотечних фондів, видань української діаспори, з'являється можливість об'єктивнішого висвітлення історії України, зокрема, періоду Великої Вітчизняної війни, на основі переосмислення, поглибленого вивчення і багатоаспектного використання джерельної бази.

Отже, загальним завданням дослідників нині є створення нової, справді наукової історії України у період Великої Вітчизняної війни - історії, яка б відповідала рівневі та кращим зразкам світової історичної науки.

Важливим фактором реалізації цього завдання є розширення і поповнення наявних джерельних ресурсів з історії України воєнного періоду за рахунок введення до наукового обігу джерел бібліографічної інформації, які до цього часу в повній мірі практично не використовувались безпосередніми її споживачами, що й обумовлює актуальність обраної теми.

Ступінь дослідженості проблеми. Обрана тема дослідження належить до найменш розроблених. Вивчаючи історіографію проблеми, автор дійшов до висновку, що її розвиток у післявоєнний період відбувався перш за все циклічно і, як правило, активізовувався до ювілейних дат Перемоги.

Незважаючи на це, в українській історіографії відсутні спеціальні узагальнюючі наукові праці з досліджуваної проблематики. В системі інформаційно-бібліографічного забезпечення історії України відсутній також грунтовний науково-допоміжний бібліографічний покажчик історичних джерел 1941 - 1945 рр., який акумулював би в собі матеріал з історії Ук-

раїни періоду Великої Вітчизняної війни.

Питання про важливість збирання, обліку і зберігання документів з історії Великої Вітчизняної війни порушувалось ще на літній 1942 року науковій конференції, проведеній Державною бібліотекою СРСР ім. В.І.Леніна - ДБЛ /нині Російська державна бібліотека - РДБ /. Так, у доповідях її учасників, члена-кореспондента АН СРСР І.І.Мінца і наукового співробітника ДБЛ П.І.Каркліна та ін. обгрунтовувалась необхідність складання всеохоплюючої наукової бібліографії Великої Вітчизняної війни з метою створення наукової бази дослідницької роботи, реєстрації всіх друкованих матеріалів, що відбивають героїчну боротьбу армії та тилу, сприяння мобілізації всіх сил народу для розгрому німецько-фашистських військ і звільнення рідної землі від гітлерівців.[1]

Проблеми створення бібліографії Великої Вітчизняної війни розглядалися в працях видатних теоретиків і практиків бібліографознавства Д.Д.Іванова і О.Д.Ейхенгольця. Так, в статті останнього охарактеризовано бібліографічну діяльність великих бібліотек країни і Всесоюзної книжкової палати в період Великої Вітчизняної війни, подано аналіз бібліографічних покажчиків, які вийшли в 1941 - 1945 рр., поставлено питання про розроблення класифікації об'єктів бібліографування, принципів їх відбору і анотування.[2] Д.Д.Іванов ще в

[1]Минц И.И. Документы Великой Отечественной войны, их собрание и хранение //Восемьдесят лет на службе науки и культуры нашей Родины /Під ред. Н.Н.Яковлева. - М., 1943. - С. 149 - 150; Козловский Б.И. Библиографическая работа библиотеки и ее задачи в дни Великой Отечественной войны// Там же. - С. 153; Карклин П.И. Библиография Великой Отечественной войны // Там же. - С. 169, 170.

[2]Эйхенгольц А.Д. Библиография в период Великой Отечественной войны //Сов. библиогр. - 1946. - N1. - С. 3-26.

1946 році висловив передбачення того, що вивчення Великої Вітчизняної війни, як величезного за своїм значення періоду в житті нашого народу, на довгі роки займе одне з центральних місць у вітчизняній історичній науці. Вченому також належить заслуга розроблення програми створення системи бібліографічних посібників з історії Великої Вітчизняної війни, визначення основних напрямків і методів бібліографічної діяльності у створенні наукової бібліографії історії війни.[1]

Кваліфікований аналіз бібліографічних видань ДБЛ, присвячених Великій Вітчизняній війні, вміщено у статті вченого-бібліографа М.Мацуєва.[2] В публікаціях середини 50-х рр. аналізуються збірники історичних джерел до історії війни як в цілому, так і певних її аспектів /захист окремих міст, історія тилу тощо/.[3]

Більш поглиблене і систематичне висвітлення розвитку бібліографії Великої Вітчизняної війни починається з середини 60-х рр. у статтях, приурочених здебільшого ювілеям Перемоги. Важливе наукове значення зберігають праці Н.М.Черемісіної, З.Л.Фрадкіної, А.О.Зільбермана, М.Є.Киреєвої, С.С.Грузинової, Л.С.Іллічової, Е.К.Беспалої та ін., в яких

[1] Иванов Д.Д. О научной библиографии истории Великой Отечественной войны //Там же. - С. 33 - 61, а також: Избранное. - М., 1986. - С. 35 -69.
[2] Мацуев Н. Библиография литературы о Великой Отечественной войне//Знамя. - 1948. - С. 184 - 186.
[3] Черемисина Н.М. Общие библиографии исторических источников по истории СССР //Ученые записки. - М., 1955. - Вып. I. - С. 104 - 128; Бор-Раменский Е.Г. Об источниках и литературе по истории советского тыла в годы Великой Отечественной //Вопросы истории. - 1955. - N12. - С.138-145.

підведено підсумки створенню бібліографічної бази з історії Великої Вітчизняної війни, подано оцінку історичного розвитку та сучасного стану бібліографування документів воєнної тематики, поставлено нові завдання.

Деякі аспекти проблеми бібліографічного опрацювання джерел до історії війни знайшли відображення у статтях М.Леонтьєва, Л.Зариковської, Л.Коваля, В.Францкевича, присвячених діяльності основних бібліографічних центрів в роки війни /ДПІБ, ДВЛ, ВКП, ДПБ ім. М.Є.Салтикова-Щедріна/; у вступних статтях щорічника "Библиография советской библиографии", в трьох виданнях анотованого бібліографічного покажчика "История СССР" /М., 1957; 1966; 1983-1984/.

Довідкові відомості про бібліографію та історіографію Великої Вітчизняної війни містяться в галузевих і тематичних енциклопедіях, словниках, підручниках і навчальних посібниках.

Серед них вирізняється розроблення проблеми бібліографічної діяльності в Україні в період війни професором Н.Ф.Королевич.[1] Слід згадати й наукові праці вчених-бібліографів С.В.Сороковської та З.В.Гімальдінової[2], створені з широким залученням архівних джерел. Певне бачення проблеми

[1]Королевич Н.Ф. Бібліографія в Українській РСР в період Великої Вітчизняної війни //Українська радянська бібліографія. - К., 1980. - С. 87 - 91.

[2]Сороковська С.В. Велика Вітчизняна війна Радянського Союзу/ 1941-1945/ і перебудова бібліографічної діяльності //Українська радянська бібліографія /монографія/. - К., 1980. - С.32 - 34; Гімальдінова З.В. Бібліотеки України в роки Великої Вітчизняної війни //Бібліотекознавство і бібліографія.-1985. - Вип. 25. - С. 10 - 16; Гімальдінова З.В. та ін. Розвиток бібліотечної справи на Радянській Україні //Там само. -1987. - Вип. 27. - С. 10 - 19.

відображають наукові збірники з питань розвитку української культури та бібліотечної справи[1]. Офіційно-документальні матеріали, які були директивними для розвитку бібліографії в Україні в роки війни, подані в збірниках документів з питань культурного будівництва і книжкової справи.[2]

Проте бібліографічна інформація з історії Великої Вітчизняної війни до останнього часу не була об'єктом спеціального комплексного вивчення.

Об'єкт дослідження - джерела бібліографічної інформації періоду Великої Вітчизняної війни /1941 - 1945 рр./.

Предмет дослідження - процесс формування бібліографічної джерельної бази історії України періоду Великої Вітчизняної війни, відображення видової і тематичної структури документального потоку в бібліографічній інформації.

Хронологічні межі дослідження - охоплюють період 1941-1945 рр., коли почався процес формування джерельної бази, зародження, становлення та розвиток бібліографії історії України періоду Великої Вітчизняної війни.

---

[1] Українська Радянська культура в роки Великої Вітчизняної війни//Розвиток української культури за роки Радянської влади - К., 1967. - С.191-230; Розвиток бібліотечної справи в Українській РСР за роки Радянської влади - К.,1979. - С.108.

[2] Культурне будівництво в Українській РСР в період Великої Вітчизняної війни /червень 1941-травень 1945/ // Культурне будівництво в Українській РСР: зб. док./червень 1941 -1960/. - К.,1961.-Т.2.-С.3-80; Культурне будівництво в роки Великої Вітчизняної війни/червень 1941-травень 1945/ //Культурне будівництво в Українській РСР: червень 1941- 1950: Зб. док. і матер.- К.,1989. - С.14-202; Книга и книжное дело в Украинской ССР:Сб.док. и матер. 1941-1984.- К., 1986. - С. 85-101.

Джерельною базою дослідження є бібліографічна інформація видана у 1941 - 1945 рр. Це окремо видані бібліографічні покажчики, списки, огляди, реценвії, допоміжні покажчики; інформація на сторінках періодичних видань, в т.ч. підпільних: міжнародних і виданих українською діаспорою, українською, російською, англійською, німецькою та іншими мовами, бібліографічна інформація про історичні джерела: документи, кореспонденції, щоденники, листи, записки, нариси, хронікально-інформаційні, публіцистичні, довідково-бібліографічні матеріали, наукові та науково-популярні видання тощо.

Значну групу використаних дисертантом джерел становлять друковані, рукописні і в т.ч. повернені з "спецхрану" архівні матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління, Центрального архіву Харківської області, Центральної наукової бібліотеки ім. В.І.Вернадського, зокрема РДБ,фонд "спецхрану" ІІ Воєнного відділу, бібліотечні та газетні фонди Бібліотеки української діаспори та повернені з фондів спеціального зберігання Національної парламентської бібліотеки України, Державної історичної бібліотеки України, наукових бібліотек Інституту історії України НАН України та Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка, ряду обласних універсальних наукових бібліотек.

Мета дослідження. Виходячи з теоретичної і практичної актуальності проблеми, дисертант поставив мету: розкрити науково-джерелознавчу цінність об'єктів бібліографування в роки війни, дослідити їх видову та тематичну структуру, розширити і поповнити наявні джерельні ресурси з історії України воєнного періоду введенням до наукового обігу маловідомих невикористовуваних джерел бібліографічної інформації.

Для досягнення поставленої мети автором передбачається

вирішення таких завдань:

- визначити ступінь наукової розробки досліджуваної теми;

- визначити основні суб'єкти, що формували документальний потік первинної і вторинної /бібліографічної / інформації;

- дослідити стан бібліографічної інформації в роки війни в Україні;

- виявити існуючі джерела бібліографічної інформації, створені в 1941-1945 рр., які відображають документи з історії України в період Великої Вітчизняної війни, та визначити їх науково-джерелознавчу значимість;

- виявити, відібрати, проаналізувати первинні джерела з досліджуваної проблеми, встановити видову і тематичну структуру даного документального потоку;

- виробити оптимальну методику систематизації вібраного та опрацьованого матеріалу для майбутнього бібліографічного покажчика "Україна у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.";

- провести соціологічне дослідження щодо використання джерел бібліографічної інформації українськими історіками-дослідниками воєнної проблематики.

Наукова новизна дисертаційного дослідження обумовлена як характером проблематики, так і комплексно-системним підходом до аналізу джерел бібліографічної інформації.

Дисертація є першою історико-джерелознавчою роботою, в якій бібліографію періоду Великої Вітчизняної війни, як джерелознавчу базу, обрано самостійним об'єктом дослідження.

Розкрито тенденції зародження, становлення та розвитку системи бібліографічного забезпечення історії України періоду Великої Вітчизняної війни, визначені головні суб'єкти формування цієї системи.

Здійснено поглиблене вивчення стану бібліографічної

інформації в Україні, Росії в досліджуваний період, внаслідок чого автором виявлені і введені до наукового обігу маловідомі, невикористовувані історичні та бібліографічні джерела, які вийшли в 1941 - 1945 рр.

Досліджено причини, в силу яких потенційні інформативні можливості бібліографічних видань воєнного періоду залишаються нереалізованими.

Практична значимість дослідження полягає в тому, що воно сприятиме забезпеченню об'єктивного висвітлення історії України у Великій Вітчизняній війні.

Матеріали дослідження можуть бути широко використані в навчально-виховному процесі історичних, архівних та джерелознавчих факультетів вузів, факультетів бібліотечно-інформаційних систем інститутів культури при вивченні курсів "Історія України", "Історіографія України", "Джерелознавство України", "Історична бібліографія", при написанні відповідних курсових і дипломних робіт, статей, підручників, навчально-методичних посібників тощо, а також у науково- і довідково-бібліографічній діяльності бібліотек.

Встановлені суб'єкти зберігання невикористовуваних /реабілітованих та виданих українською діаспорою/ джерел та шляхи їх оприлюднення сприятимуть ефективному їх використанню та удосконаленню відповідних наукових досліджень.

Запропонована методика бібліографічного пошуку рівноманітних відомостей про Героїв Радянського Союзу є певним внеском у загальну методику бібліографічного пошуку матеріалів про Велику Вітчизняну війну.

Вироблена методика систематизації бібліографічного матеріалу сприятиме удосконаленню методики підготовки науково-допоміжних бібліографічних посібників воєнно-історичної тематики та ефективному їх використанню.

Теоретичну основу дисертаційного дослідження склали основні державні документи, Декларація про державний суве-

ренітет України та Акт проголошення незалежності України /1990/, закони України "Про інформацію" /1992/ і "Про науково-технічну інформацію" /1993/, Республіканська програма розвитку історичних досліджень в Україні /1990/, Концепція розвитку Українського відродження /1991/ та документи, присвячені 50-м річницям початку і Перемоги у Великій Вітчизняній війні. Дисертант спирався на праці сучасних вчених-істориків, авторів нового концептуального бачення історії України у Великій Вітчизняній війні М.В.Коваля, В.Косика, О.Субтельного й ін., та вчених-бібліографознавців і бібліотекознавців В.С.Бабича, В.Я.Бурана, О.П.Довгополої, З.В.Гімальдінової, М.В.Здобнова, Д.Д.Іванова, Л.С.Іллічової, І.І.Корнейчика, Н.Ф.Кородевич, О.П.Коршунова, Н.М.Реви, С.В.Сороковської, Н.М.Черемісіної та ін., а також матеріали Всеукраїнських науково-теоретичних конференцій з історіографії та джерелознавства, історичного краєзнавства, бібліографознавства та бібліотекознавства.

Методологічною основою дисертаційного дослідження є положення теорії пізнання об'єктивної дійсності та принцип історизму. Застосовано історико-генетичний метод, який дозволяє послідовно розкрити якості, функції та динаміку об'єктів вивчення.

Використовувались різноманітні дослідницькі методи, основним з яких є комплексно-системний підхід з урахуванням кількісних і якісних характеристик, зокрема первинного упорядкування і обробки матеріалів, порівнянь, аналізу, моделювання, соціологічні методи /анкетування, інтерв'ю/.

Аналіз проблематики бібліографічної інформації проводився за методом проблемно-темзтично-хронологічного та структурно-типологічного аналізу, який супроводжувався переглядом джерел de visu.

Апробація дослідження. Основний зміст дисертації викладено у 18-ти авторських публікаціях, виступах з досліджуваних проблем на багатьох щорічних звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу та аспірантів Київського державного інституту культури, а також присвячених перспективам розвитку бібліотечної справи в Україні, на міжнародних та Всеукраїнських наукових конференціях з проблем історичного краєзнавства, джерелознавства, перебудови в історичній науці, присвячених 50-річчю початку Великої Вітчизняної війни, та 50-річчю Перемоги в ній; на міжнародному національному семінарі "Проблеми повернення національно-культурних пам"яток, втрачених або переміщених під час Другої світової війни", який проходив під егідою ЮНЕСКО, та ін.

На захист виносяться такі положення:

1. Події Великої Вітчизняної війни знайшли відображення в різноманітній за змістом, жанрами, типами і видами літературі, яка в сучасній історіографії набула ознак історичних джерел.

2. Суб"єктами бібліографічної діяльності в Україні в період Великої Вітчизняної війни були бібліотеки, видавництва, установи, редакції журналів і газет в т.ч. підпільних та української діаспори, а також всесоюзні бібліографічні центри.

3. Проведене дисертаційне дослідження свідчить про наявний, проте ще повністю не використаний вагомий потенціал джерельних ресурсів з історії України, до яких належить бібліографія періоду Великої Вітчизняної війни.

4. Важлива роль у зародженні, становленні і розвитку системи бібліографічної інформації в історії Великої Вітчизняної війни належала періодичній пресі.

5. Бібліографія воєнного періоду має важливе значення у задоволенні інформаційних потреб споживачів даної інформації, зокрема, надає їм можливість пошуку матеріалів за назвою публікації, за автором, географічною та хронологічною ознаками.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та 10 додатків.

## Основний зміст дисертаційної роботи

У вступі обгрунтовано актуальність теми дослідження, визначено об"єкт, предмет, хронологічні рамки, проаналізовано ступінь дослідженості проблеми, подано історіографічний огляд опрацьованої літератури, охарактеризовано джерельну базу, методологію і методику дослідження. Сформульовано мету, основні завдання, визначено теоретичну і практичну цінність, наукову новизну, вказано шляхи та впровадження наслідків дослідження; положення, що виносяться на захист.

В першому розділі дисертації "Діяльність бібліотек, видавництв, установ, редакцій газет і журналів в Україні по створенню потоку первинних і вторинних документів" автор на фоні історичної дійсності показує умови та результати роботи інформаційно-бібліографічних центрів України - суб"єктів діяльності по створенню первинного і вторинного документального потоку, його зародження, становлення та розвиток /генезис і еволюцію/, розглядає видову і тематичну його структуру.

В роботі даний потік характеризується як історичне джерело /первинної і вторинної бібліографічної інформації/ в історії боротьби українського народу проти німецько-фа-

шистських загарбників, визначаються його функції, а саме: науково-допоміжна, історіографічна, бібліографічна, інформаційна, інформативна і джерелознавча, які забезпечують подальший розвиток історичної науки.

Аналіз стану бібліографії в Україні в досліджуваний період засвідчив, що Велика Вітчизняна війна корінним чином змінила напрямок, зміст і форми бібліографічної роботи, підпорядкувавши діяльність бібліотек, видавництв, установ, редакцій газет і журналів інтересам фронту.

На початку війни спостерігався процес формування первинного потоку, інтенсивне зростання якого, в свою чергу, викликало до життя зародження та функціонування вторинного /бібліографічного/ потоку. Останній акумулював у собі матеріали, необхідні для забезпечення інформаційних потреб агітаційно-пропагандистської, науково-лекційної, освітньої діяльності в роки війни, а також потреб майбутніх дослідників Другої світової та Великої Вітчизняної війн.

Серед головних суб"єктів бібліографічної діяльності, автор розглядає бібліотеки, уцілілі в результаті руйнівних наслідків тимчасової нацистської окупації території України, де основна увага приділялась складанню рекомендаційних бібліографічних списків, оглядів, кіл читання з найактуальніших тем воєнного часу.

За допомогою архівних матеріалів з"ясовано заходи бібліотек по відродженню їх бібліографічної діяльності, які здійснювались поступово, по мірі відновлення мережі бібліотек в регіонах, звільнених від нацистських окупантів. Вони були спрямовані на відновлення та створення таких джерел бібліографічної інформації як каталоги і картотеки, бібліографічні списки, огляди, покажчики, книжкові виставки з тем, продиктованих війною та пов"язаних з відбудовою народного господарства, освіти, науки, культури у звільнених від ворога районах.

Отже, незважаючи на екстремальні умови, в яких опинились бібліотеки України, вони здійснювали значну інформаційно-бібліографічну роботу, всіляко сприяючи вирішенню економічних, технічних, воєнних, ідеологічних завдань в роки війни, переможному завершенню великої битви з ворогом, одночасно закладаючи фундамент для майбутніх історико-краєзнавчих досліджень.

Важливими джерелами для розроблення історії України воєнного періоду була друкована продукція українських видавництв: Держполітвидаву, Укрдержтехпромвидаву, Політвидаву, Медвидаву, "Мистецтво", "Радянський письменник", які згідно з Постановою РНК УРСР від 25 вересня 1941 року були об"єднані в "Укрвидав", і зайняли визначне місце серед суб"єктів формування досліджуваного документального потоку, переважно джерел первинної інформації воєнної антифашистської літератури різних типів і видів, загальний випуск якої за три воєнних роки становив понад 700 назв тиражем 15 мільйонів примірників.

Не дивлячись на те, що, як свідчить аналіз, деякі видання несли певну дезінформацію про події початкового періоду війни, про прорахунки і помилки стратегічного керівництва у ході бойових дій, втрати в живій силі і техніці, сировинних ресурсів і хліба, тощо - вона, попри всі недоліки, є джерелом дослідження періоду Великої Вітчизняної війни.

Суб"єктами формування досліджуваного документального потоку визначено також установи: Академію наук України, Спілку письменників України, видання яких набули значення історичних джерел про різні форми всенародного опору українського народу окупаційному режиму, масовому терору.

Охарактеризована також діяльність Книжкової палати України щодо державної реєстрації усієї друкованої продукції в Україні та ліквідації прогалин в бібліографічній реєстрації

книг за 1942-1944 рр. журнальних статей за 1942-1945 рр. та газетних статей за 1941-1945 рр.

Як засвідчило дослідження, матеріал з історії України воєнного періоду широко відображено в "Літописах друку УРСР", виданих в роки війни.

Значення цих "Літописів" на сьогоднішній день полягає у наданні допомоги науковим працівникам в найбільшою повнотою використати цінну інформацію про публікації, які вийшли в роки війни і мають значення історичних джерел.

Чільне місце серед суб"єктів займали редакції журналів: "Українська література" /1941-1945/, "Україна" /1943-1945/, "Дніпро" /1944-1945/, "Сучасне і майбутнє" /1945/, "Блокнот агітатора" /1945/, "Партробітник України" /1945/, "Агітатор" /1944/, "Вісті АН УРСР" /1941-1945/, "Інформаційний бюлетень. Додаток до журналу "Вісті АН УРСР" /1941-1945/, "Доповіді АН УРСР" /1941-1945/, газет: "Комуніст" /з 2-го лютого 1943 р. - "Радянська Україна" /1941-1945/, "Література і мистецтво" /1941-1945/, "Советская Украина" / з 11-го січня 1944 р. - "Правда Украины" /1941-1945/, які відіграли важливу роль у формуванні і розвитку системи сигнальної бібліографічної інформації про вихід нової літератури.

<u>В другому розділі</u> дисертації "Відображення боротьби українського народу проти німецько-фашистських загарбників у бібліографічних виданнях" в якості суб"єктів по формуванню вторинного потоку документів досліджуються всесоюзні бібліографічні центри: Всесоюзна книжкова палата /ВКП/, Державна публічна історична бібліотека РРФСР /ДПІБ/ та Державна бібліотека СРСР ім. В.І.Леніна /ДБЛ/ - нині Російська державна бібліотека.

Охарактеризовано два бібліографічні покажчики ВКП та ДПІБ загального характеру, які своєю появою у 1942 році започаткували своєрідний літопис Великої Вітчизняної війни, маючи однакову назву - "Велика Вітчизняна війна радянського

народу".

Їх поява обумовлена виникненням, функціонуванням та інтенсивним зростанням потоку первинних документів - здебільшого газетно-журнальних публікацій, які мають значення історичних джерел, в т.ч. і з історії України досліджуваного періоду.

Проведений аналіз свідчить, що при відборі, систематизації і бібліографічній характеристиці матеріалів укладачі цих посібників не ставили за мету виділити в них окремо матеріал з історії боротьби українського народу проти гітлеровських окупантів.

Оскільки за змістом ці покажчики доповнюють один одного, дисертантом з них обох відібрано і проаналізовано бібліографічну інформацію про історичні джерела з історії України досліджуваного періоду:

Хронологічним їх продовженням був поточний бібліографічний щоквартальник "Велика Вітчизняна війна" ДБЛ, який відображає воєнні події з липня 1942 по червень 1945 рр., всього 12, як установлено автором дисертації, а не 10 випусків, загальним обсягом понад 190 др. арк. Бібліографічна інформація про події в Україні також розпорошена в ньому по випусках, розділах, підрозділах, рубриках, але тут знайшли широкоаспектне відображення бойові дії та воєнні операції на території України та за її межами в боротьбі з фашизмом, народна боротьба в тилу нацистських окупантів, трудовий внесок українського народу в розгром ворога та інші матеріали, що являють інтерес для сучасних дослідників історії України воєнного періоду.

Охарактеризовані бібліографічні праці вміщують хронологічно-бібліографічну інформацію про документи, кореспонденції, нариси, листи, щоденники, записки, хронологічно-публіцистичні, науково-популярні статті із 50-ти назв журналів та 22-х назв центральних газет, які видавались

в роки війни, і які у комплексі являють собою всеохоплюючу наукову бібліографію із соціально-економічного, політичного і культурного життя в т.ч. й України за весь воєнний період, починаючи з 22 червня 1941 року.

Авторами цих матеріалів були очевидці і безпосередні учасники війни, що є вагомим фактором достовірності фактичного матеріалу, хоча й припускається можлива їх заідеологізованість.

Наукову, джерелознавчу значимість і науково-допоміжну функцію цих бібліографічних джерел було визначено ще їх складачами, які головне своє завдання вбачали саме у створенні наукової бази для дослідної роботи і перш за все для історичної науки.

Отже, все це дає підстави вважати їх бібліографічними посібниками історичних джерел, які мають неминущу науково-джерелознавчу значимість.

Однак, як показало соціологічне дослідження, проведене автором, ці бібліографічні видання практично / за виключенням 6% респондентів/ майже не використовувалися дослідниками історії України періоду Другої світової і Великої Вітчизняної війн.

Особливо це стосується нині реабілітованих XI-XII випусків аналізуємого бібліографічного щоквартальника "Велика Вітчизняна війна", які автор виявив в процесі пошуку нових джерел /див. розділ III/.

В дисертації досліджені і подані причини, в силу яких потенціальні інформативні можливості аналізуємих бібліографічних видань воєнного періоду залишаються нереалізованими понині.

Автор звертає увагу на невикористаний великий пласт інформації про війну, вводячи до наукового обігу виявлені і опрацьовані історичні джерела з історії України воєнного періоду, відібрані з видань бібліографічних центрів, виробив-

ши для досягнення цієї мети оптимальний варіант систематизації і подання даного бібліографічного масиву історичних джерел (біля 2500).

В третьому розділі дисертації "Особливості формування масиву невикористовуваних історичних і бібліографічних джерел, шляхи їх оприлюднення" автор звертає увагу на те, що до недавнього часу із-за цензурних перепонів, ідеологічних і політичних міркувань, поряд з архівними матеріалами, із наукового обігу штучно були вилучені ті матеріали, в яких висвітлення подій не відповідало офіційній точці зору. Було перекрито доступ, зокрема, й до багатьох історичних джерел, через що вони не стали об"єктом бібліографічної розробки, а також до джерел бібліографічних, виданих в роки війни. Потрапивши до фондів спеціального зберігання найбільших бібліотек України, Росії, так званих "спецхранів", вони, а також підпільні та видані за кордоном українською діаспорою, позбавили історичну науку можливості створення справді наукової концепції історії Великої Вітчизняної війни, участі в ній українського народу, яка б відповідала рівневі та кращим зразкам світової історичної науки.

З відновленням української державності, гуманізації та демократизації суспільства ці джерела поступово стають доступними для дослідників. Введення їх до наукового обігу збагатить історичну науку новими фактами, послужить об"єктивному висвітленню історії України досліджуваного періоду.

В даному розділі подано аналіз понад 500 виявлених автором джерел, які не використовувались науковцями.

Значна увага звертається на реабілітовані XI-XII випуски шоквартальника "Велика Вітчизняна війна" /ДВЛ/. Цінність їх на сьогоднішній день полягає в тому, що вони є єдиним бібліографічним джерелом, в якому синхронно подіям знайшла відображення історія українського народу за останні півроку 3-го завершального періоду Великої Вітчизняної війни /

/січень-червень 1945 р./. Ще в моменту надрукування цих випусків покажчика вони стали і є до цього часу бібліографічною рідкістю і не використовувались дослідниками історії України, оскільки трьохтисячний їх тираж був знищений за винятком двох примірників, які нині зберігаються в підсобній бібліотеці Воєнного відділу Російської державної бібліотеки /РБД/. До того ж, ці два примірники були вилучені з повсякденного користування і впродовж 21 року / 1950-1971 рр./ знаходились у "спецхрані" РБД. За допомогою архівних даних та опитування автором з"ясовано причину невикористовуваності даного бібліографічного джерела, відібрано, проаналізовано і введено до наукового обігу 439 із 1682 зареєстрованих в ньому матеріалів, підготовлено відповідний додаток до дисертації.

Повернені зі "спецхранів" найбільших бібліотек України історичні джерела, які з"явились під час війни, і, які в силу ідеологічних засад були позбавлені бібліографічної розробки, а також бібліографічні посібники у сукупності з підпільними виданнями та виданнями за кордоном українською діаспорою є важливим доповненням до джерельної бази дослідження історії України періоду Великої Вітчизняної війни /1941-1945 рр./.

Особливості формування даного масиву невикористаних дослідниками джерел обумовлюють різні шляхи їх оприлюднення в найбільших бібліотеках України: Науково-довідковій бібліотеці центральних державних архівів України, ЦНБ ім. В.І.Вернадського НАН України, ДІБ України, НПБ України, Наукової бібліотеки КДУ ім. Т.Г.Шевченка, Бібліотеки української діаспори, а також Російської державної бібліотеки, конкретно охарактеризовані також у даному розділі.

Висновки, рекомендації, що випливають з даного наукового дослідження.

1. Формування досліджуваного потоку первинних доку-

ментів було обумовлене початком і подальшим розгортанням бойових дій та воєнних операцій на території України, та всенародним антифашистським опором. Війна знайшла багатоаспектне відображення в усіх типах первинних документів, створених у 1941-1945 рр. - об"єктів бібліографування, які нині набули ознак історичних джерел.

2. Формування вторинного /бібліографічного/ потоку обумовлено функціонуванням і тенденцією інтенсивного зростання потоку первинних документів та необхідністю забезпечення інформаційних потреб агітаційно-пропагандистської, лекційної, наукової діяльності в роки війни, а також потреб майбутніх дослідників історії Великої Вітчизняної війни.

3. Головними суб"єктами формування первинного і вторинного документального потоку були бібліотеки, видавництва, установи, редакції журналів і газет в т.ч. підпільних, в Україні, а також всесоюзні бібліографічні центри та українська діаспора.

4. Велику інформаційну роль зіграла періодична преса воєнного періоду, яка була носієм первинної і вторинної /бібліографічної/ інформації про війну, тобто її роль у формуванні джерельної бази історії України досліджувального періоду була подвійною і полягала у: 1/ публікації об"єктів бібліографування; 2/ створенні та публікації джерел бібліографічної інформації. Їй належіть провідна роль у формуванні та розвитку системи сигнальної бібліографічної інформації про випуск нової літератури українськими видавництвами та установами.

5. В результаті діяльності всесоюзних та українських бібліографічних центрів було створено комплекс поточних та ретроспективних бібліографічних посібників, які відповідно до характеру об"єктів бібліографування є бібліографічними покажчиками історичних джерел і важливим, майже невикористаним дослідниками, доповненням до існуючих джерельних ре-

сурсів історії України. Особливу цінність являють собою XI-XII випуски бібліографічного щоквартальника "Велика Вітчизняна війна" (ДБЛ), які є єдиним джерелом бібліографічної інформації в історії України, за останні півроку 3-го, завершального періоду війни /січень-червень 1945 р./.

6. Вагомим внеском у розширення і збагачення джерелознавчої бази дослідження історії України воєнного періоду є історичні та бібліографічні джерела, повернені з фондів спеціального зберігання найбільших бібліотек України та видані українською діаспорою, які сформували масив документів, невикористовуваних дослідниками України.

7. Реалізацію науково-допоміжної функції історичної бібліографії воєнного періоду рекомендується досягнути шляхом створення електронного бібліографічного банку та науково-допоміжного бібліографічного покажчика "Україна у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.", що дасть можливість ввести розшукану та опрацьовану автором дисертації бібліографічну інформацію до наукового обігу відповідно до загальнодержавної програми бібліографічного забезпечення гуманітарних наук в Україні.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Бібліографічні праці української діаспори періоду Другої світової війни у фондах ЦНБ НАН України та Бібліотеки української діаспори // Тези XXV звіт. наук. конф. проф.-практ. конф. складу і аспірантів ф-ту БІС за 1993-1994.-С.44-46.
2. Про маловідомі факти винищення та вивезення

бібліотечних скарбів в Україні у роки Другої світової війни // Культура України: історія і сучасність: Тези наук. конф., 26-29 жовт. 1994 року.-Харків, 1994.-С.63-64.

3. Реабілітовані бібліографічні джерела воєнного періоду // Зб. наук. праць:/До 25-річчя заснування Інституту культури/- К., 1994.-С.75-81.
4. Реабілітовані література і бібліографія в історії // Бібліотеки у розвитку історичної науки в Україні: Тези наук.-практ. конф./НАН України. ДІБ України та ін. - К.,1994.-С.174-176.
5. Реституція бібліотечних фондів: Бібліогр. список /Національна парламентська бібліотека України.- К.,1994-11с. (у співавт.).
6. Значення та завдання української історичної бібліографії на сучасному етапі // Бібліотека і бібліотечна професія в умовах інформатизації суспільства: Всеукр. наук. конф. 6-8 жовтня 1993 р.: Тези доп. - К.,1993.-С.71-73.
7. Ідея української державності у підпільних виданнях воєнного періоду //Шоста Всеукр. наук. конф. в Історичного краєзнавства.-К.;Луцьк, 1993.-С.37-38.
8. Курс "історична бібліографія": сучасне значення та новий підхід до викладання: Тези до XXI звіт.наук. конф. проф.-викл. складу та аспірантів Ін-ту /М-во к-ри України, КДІК.-К.,1993.-С.87-88.
9. Бібліографія періоду Великої Вітчизняної війни - на допомогу реалізації Республіканської програми розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії України // Там само.-Ч.2.-С.74-74.
10. Поглиблене вивчення української бібліографії періоду Великої Вітчизняної війни - важливий елемент збагачення національної культури // Тези до XIX та XX

звітних наук. конф. проф.-викл. складу та аспірантів ін-ту / М-во культури України,КДІК.-К.,1992.-Ч.1. С.123-124.

11. Библиографическое обеспечение республиканской программы исторических исследований на Украине // Библиотека-информатизация-наука: Тез. докл. и сообщ. науч. конф. 8-10 окт. 1991г.-К.,1991.-Ч.1.С.-75-76.
12. Бібліографія пам"яток історії Великої Вітчизняної війни - на допомогу дослідженню національної історико-культурної спадщини // У Всеукр. конф. "Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного відродження України / жовтень 1991 р./: Тези доп. і повід.-К.; Кам"янець-Подільський. 1991.-С.138-139.
13. Бібліографія праць про пам"ятки історії Великої Вітчизняної війни // Укр. історн. журн.-1991.- N 2. -С.47.
14. Перспективи розвитку бібліографії історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. // Перспективы развития библиотечного дела в Украинской ССР: Тез. докл. и сообщ. респ. наук. конф. 16-18 окт. 1990 г.-К.,1990.-Ч.2-С.105-106.
15. Бібліографічні праці воєнного періоду як покажчики історичних джерел вивчення теми "Україна у Великій Вітчизняній війні"// Молодежь и актуальные проблемы исторической науки: Тез. общ.-полит. чтений, посвящ. 70-летию комсомола Украины 7-9 июня 1989 г., г. Черновцы.-К.,1989.-С.301-303.
16. Библиография периода Великой Отечественной войны в помощь идейно-воспитательной работе библиотек // XIX Всес. парт. конф. и пробл. активизации деятельн. учрежд. к-ры и искусства по повышению духовн. потенц. личности: Тез. докл. и выст. -К., 1988.-С.43-45.
17. Створити бібліографію з історії боротьби українсько-

го народу проти німецько-фашистських загарбників у 1941-1945 рр. // IV Респ. наук. конф. з історичного краєзнавства: Тези доп. і повідомлень.- К.,1989.-С.171.

18. Историческая библиография: Методические материалы для студентов IV курса стац. библиотечного ф-та /КГИК.-К.,1985.-44с. / у співавт./.

Лазоренко Ю.И. Библиография 1941-1945 гг. как источниковедческая база исследования истории Украины периода Великой Отечественной войны.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 05.25.03 - библиотековедение и библиографоведение, Киевский государственный институт культуры, Киев, 1995.

В диссертации на фоне исторической действительности раскрыты тенденции зарождения, становления и развития системы библиографического обеспечения истории Украины периода Великой Отечественной войны, определены главные субъекты формирования этой системы.

Впервые в качестве объекта исследования изучено состояние библиографической информации в Украине, России в исследуемый период, вследствие чего выявлены и введены в научный оборот малоизвестные, неиспользованные в историографии исторические и библиографические источники, вышедшие в 1941-1945 гг.

Исследованы причины, в силу которых потенциальные информативные возможности библиографических изданий военного периода остаются неиспользованы.

Lazorenko Y.I. Bibliography in 1941-1945 as the source study basis for the during the Great Patriotic War: Dissertation for the Candidate of Science Degree in History (05.25.03 - Library Science and Bibliography).

The object of the research is the history and development of the bibliographic information on the Ukrainian history of the Great Patriotic War period. The main subjects of its development were determined. The author found, evaluated and selected new, unknown historical and bibliographic sources that appeared in 1941-1945. The reasons caused to not using the bibliographic tools of the War period were studied.

Ключові слова: бібліографія 1941-1945рр, історія України періоду Великої Вітчизняної війни, джерелознавча база.